

Lyden af Christian 3.

Noget om de ældste, bevarede stemmebøger fra Christian 3.s hof 1541.¹

Af Knud Hornbeck

Christian 3.s hof og musikken

Christian 3. var, allerede inden han blev konge, en overbevist tilhænger af Martin Luthers lære og var tillige en del af den gruppe af venner, som stod tættest på Luther. Hele Reformationen i Danmark blev gennemført i et samarbejde mellem Luther, Bugenhagen, Melancton og andre teologer i Wittenberg. Næst efter teologien var musikken efter Luthers mening det vigtigste! Den var Guds gave til mennesker, for når mennesker sang og var glade, fungerede sangen som et skjold mod djævelen/Satan. Det var jo først og fremmest tænkt i relation til gudstjenester, hvor *hele* menigheden skulle synge med på salmer, der var skrevet – enkelt og klart – på deres eget modersmål, så alle umiddelbart kunne forstå teksten. Men også uden for kirketiden var musik og sang i stand til at holde ondskenen væk fra mennesker.² Denne livsopfattelse var fundamentet for Christian 3.s interesse for sang og musik. Med denne artikel har jeg tænkt mig at løfte den første flig af tæppet, bag hvilket gemmer sig en fantastisk historie om Christian 3.s musikinteresse!

Fig. 1. Christian 3. (1536-1559). Maleri formentligt udført af Jacob Binck i 1550'erne. Foto: Det Nationalhistoriske Museum, Frederiksborg Slot.

Kantoriet

Der findes bevaret en beskrivelse af, hvad der skete ved kroningsfesten i København i 1537. Heraf fremgår det, at der var både trompetere og spillemænd med i optoget fra Kbh. Slot til Vor Frue Kirke, og at der selvfølgelig blev sunget diverse salmer. Der står dog ikke noget om,

hvor trompeterne, spillemændene og sangerne i kirken kom fra.³

Første gang der herefter omtales aktiviteter ved Christian 3.s hof i relation til musikken, drejer det sig om kongens kantori, som i hvert fald senere var et kirkekor af professionelle sangere:

Kongen ansatte i 1539 den nyuddannede magister Matz Hack i en professorstilling i matematik ved Københavns Universitet, hvilket indebar, at han skulle varetage undervisning i teoretisk musik på universitetet. Samme år fik han med titel af »læsemester« også overdraget den praktiske undervisning i musik, samtidig med at han fungerede som leder af det kongelige kantori.

Senere blev lederen af kantoriet tituleret »sangmester«, men dette gjalt altså ikke Matz Hack.⁴

Han har tilsyneladende været en »kompetent leder af kantoriet«, for Bugenhagen udsendte kort efter påske 1539 et brev til de danske superintendenter,⁵ hvori han foreslog dem »at kontakte de musikere, som er gode til at komponere en god melodi til sange, som får folket til at lovprise Gud i Kristus hans søn vor Herre.« Det kunne meget vel være Matz Hack, han her har tænkt på. Brevet blev i øvrigt udsendt fra Nyborg!⁶ Det er endnu ikke lykkedes mig at finde oplysninger om, hvilke sangere der på dette tidlige tidspunkt ellers havde tilknytning til / ansættelse i kongens kantori.

I et afregningsbilag fra 1545 mellem Matz Hack og kongen⁷ omtaler Matz Hack to begivenheder, hvor kantoriet har medvirket: Det ene vedrører antagelig prins Magnus' dåb, som vel foregik i København, hvor han blev født d. 26. august 1540: »*Ithem ther myn nodigste frue skulle gaa y kircke mett hertug Magens, tha sang wii stycker met xxiiij stemmer, mett sexten, oc mett xij, tha wore halffirediesindsthiuffue sangere, ther gaff ieg then yperste bassist en daler, thesligest then yperst altist oc tenorist for sit arbeide att dag oc nat lære the andre,....oc discantisterne, som wore vdtdelet vdi sex stemmer, tog ieg self for...«*. De mange »discantister«, som Matz Hack selv øvede med, må vel formodes at være elever fra latinskoler,⁸ men det er usikkert, om alle de øvrige sangere, *altister, tenorister og bassister*, også er fra latinskolerne eller evt. studerende ved Københavns Universitet, eller om nogle af dem er sangere, ansat i kongens kantori?

Den anden begivenhed drejer sig om brylluppet i byen Kiel, hvor Christian 3.s yngre halvsøster, Elisabeth, den 26. august 1543 blev gift med Magnus 3., hertug af Mecklenburg. Her skulle kongens kantori åbenbart også bidrage med noget, men Matz Hack havde meget svært ved at få »*discantister, tenorister, bassister, altister*« samlet sammen fra Køge, Malmø, Landskrona og Lund – formodentlig som supple-

ment til sangerne fra København og hoffet. Noget tyder på, at antallet af sangere i kongens kantori i de første år ikke har været stort nok til at opfylde de musikalske – og repræsentative – ambitioner! I afregningsbilaget omtales også forholdsvis mange *discantz-bøger*,⁹ nogle var trykt, andre var håndskrevne – i alt 20 stk. Kongen købte disse bøger af Matz Hack for 20 daler, og det var dengang en stor sum, for Matz Hacks årsløn som professor / læsemester ved Københavns Universitetet var 70 daler. Da Matz Hacks afløser, Jørgen Presten, døde nogle år senere i 1553, benyttede kongen også lejligheden til at opkøbe hans »*dyscantz-bøger*« af hans enke.¹⁰ Opkøbene viser klart, at kongen gør en indsats for at styrke kantoret og dets musikmaterialer. Alt i alt kan jeg kun tilslutte mig Ole Kongsteds konklusion, »*at såvel universitet som hofmusik – ja, landet som helhed med ny kirkeordning etc. etc. – var i en opbygningsfase post 1536*«. ¹¹ Alle de omtalte »*dyscantz-bøger*« er tilsyneladende gået tabt, så det bliver vanskeligt ad den vej at opklare, hvad det var for noget musik, der blev sunget af kongens kantori!

Trompeterkorpset

Musikken ved Christian 3.s hof blev dog ikke kun leveret af kantoret. Kongen opbyggede også et trompeterkorps, som ikke blot skulle spille

på trompeter, men også på datidens basuner og andre blæseinstrumenter. Til alt held er der på Det kongelige Bibliotek i København bevaret to sæt håndskrevne stemmebøger, som formentlig har været brugt af Christian 3.s trompetere.

Bindene er af kraftigt, mørkebrunt læder, som sætvis er ens dekorerede med diverse mønstre, figurer og tekst, bl.a. det danske rigsvåben (jf. nedenfor).

De har i Det kongelige Biblioteks registratur fået betegnelserne:

– »Gl. kgl. Samling 1872. 4°« (herafter forkortet som KB 1872)

– »Gl. kgl. Samling 1873. 4°« (herafter forkortet som KB 1873).

På forsiden af bøgerne er indstemplet produktionsårene:

KB 1872 – årstallet 1541; KB 1873 – årstallet 1556.

I denne artikel vil jeg især beskæftige mig med KB 1872, der oprindeligt har bestået af 8 bøger. Desværre er den 8. stemmebog gået tabt, så der er kun 7 tilbage: »DISCANTVS«, »ALTVS«, »TENOR«, »VAGANT«, »BASSVS«, »SEXTUS VOX«, »SEPTIMUS VOX«, og den forsvundne »OCTAVUS VOX«. Disse stemmenavne er indstemplet på forsiden af hver sin bog, og hver mand havde sin egen stemmebog.

Som det her ses på forsiden af »VAGANT«-stemmebogen, er den blevet

Fig. 2. Det Kongelige Bibliotek, GKS 1872, 4° [1541]. Stemmebogen med Vagant-stemmen.

godt slidt. Navnet står vandret foroven, og årstallet står vandret fornedent, »1541«, selvom man godt kan se, at bogbinderen ikke har været helt heldig med placeringen af det bagerste 1-tal! I det midterste felt kan man godt ane de to vildmænd med køller, som holder våbenskjoldet. Det er derimod svært på billedet at se, at der neden for skjoldet snor sig et bånd med den latinske tekst: »ARMA REGIS DACIE« (det danske rigsvåben). I felterne ses desuden udsmykning med figurer og arabe-sker, f.eks. en ridder med hjelm og en kvinde med blomster.

Forskningsoversigt

Der har været forsket og skrevet rigtig meget om KB 1872 i løbet af det sidste århundrede. Alle forskerne har forsøgt at vurdere, hvem der mon i sin tid har siddet og skrevet de mange noder – og en lille smule tekst – i

bøgerne, og hvem der har spillet og/eller sunget efter dem. Af de 163 kompositioner, der er skrevet ind i bøgerne, er en meget stor del anonyme, dvs. uden oplysninger om, hvem der var komponisten! Nogle af kompositionernes titler er så uforståelige, at man enkelte steder har måttet gætte sig frem til, hvilket sprog der er tale om.

For at forstå, hvad det er for en verden, der gemmer sig inde i bøgerne, har forskerne forsøgt at identificere alle kompositionerne ved at sammenligne dem med det kendte nodemateriale fra store dele af Europa fra det 15. og 16. århundrede. Samtidig har man forsøgt at identificere alle de mennesker, der har haft relation til musikken – dvs. musikere, sangere, komponister m.v. – og især deres tilknytning til fyrstehof-ferne i Europa.

Der er ikke i denne artikel plads til en lang redegørelse om, hvad de forskellige forskere i tidens løb har fundet frem til, så derfor tillader jeg mig at henvise til et par forskningsoversigter, som også henviser til den relevante litteratur.¹² Dog synes jeg, at jeg vil omtale tre forskere, som jeg mener har bidraget væsentligt til opklaringen af mange af de spørgsmål, man kan stille vedrørende KB 1872.

Musikhistorikeren og organisten Julius Foss var manden, som for alvor begyndte at identificere kompositi-

onerne i KB 1872, og som i 1923 kortfattet præsenterede sit arbejde i en artikel i Aarbog for Musik.¹³ Som en slags fortsættelse af dette arbejde gik musikforskeren Henrik Glahn sidst i 1950'erne i gang med »...en kulegravning af stemmebøgenes repertoire, navnlig med det formål at søge afgrænset, hvilke dele af repertoire, der burde komme i betragtning ved en udgivelse af musikken«. ¹⁴ Med hjælp og bistand fra en lang række kolleger/musikforskere mundede det ud i to publikationer: »DANIA SONANS IV og V. Musik fra Christian III's tid. Udvalgte satser fra det danske hofkappels stemmebøger (1541)«. ¹⁵

Heri redegør han for, hvordan stemmebøgerne er strukturerede, hvad det er for en person, der har ført pennen i alle bøgerne, redegør for og beskriver alle stemmebøgenes kompositioner, inkl. titel, komponist og placering i de enkelte stemmebøger. Desuden evt. en henvisning til hvor kompositionen er omtalt/vist andetsteds.

Henrik Glahns formål med projektet var som nævnt at få identificeret så mange af de 163 kompositioner som muligt, men i sidste ende også at publicere de endnu ukendte kompositioner, så endnu flere forskere kan bidrage til en evt. identifikation. Resultatet blev, at 86 af kompositionerne var unikke, dvs. de findes ikke trykt nogen steder, og der findes heller ingen – indtil da – kend-

te håndskrevne forlæg. Af disse 86 kompositioner var de 39 i KB 1872 forsynet med et komponistnavn, og yderligere et musikstykke kunne han på anden måde forbinde til en komponist.

Der resterer således stadig 46 kompositioner, som er totalt ukendte – men man ved dog, at de formentlig et blevet spillet ved Christian 3.s hof!

I modsætning til disse to nu afdøde musikhistorikere er den tredje forsker særdeles levende og aktiv! Det drejer sig om Ole Kongsted, som igennem mange år bl.a. har forsket i og skrevet om musikken ved Christian 3.s hof. Jeg vil på det varmeste anbefale læsere, som interesserer sig for musikken ved det danske hof i senrenæssancen, at stifte bekendtskab med hans seneste publicerede forskningsoversigt!¹⁶ Forskeren er bl.a. aktuel i denne sammenhæng, fordi han er den første, der mener at have fundet svaret på spørgsmålet: Hvad blev disse stemmebøger brugt til – hvordan blev de anvendt?

Indholdet

Som tidligere nævnt er alle bøgerne håndskrevne, og nodebilledet ser noget anderledes ud, end vi er vant til nu til dags!

I 1541 var man endnu ikke begyndt at bruge takt-streger, og man angav pauser i melodien ved hjælp af lod-

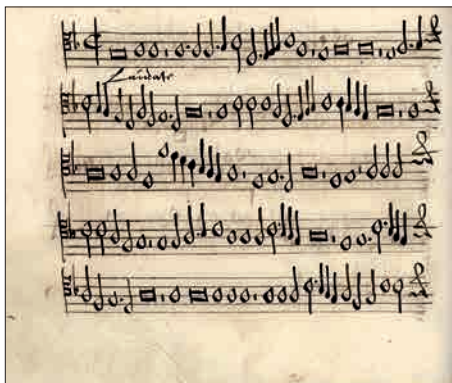

Fig. 3. Det Kongelige Bibliotek, GKS 1872, 4° [1541]. Vagant-stemmen til anonym: »Laudate« (fol. 83r).

rette streger på / henover nodelinjerne. Her er ingen G-nøgler i begyndelsen af nodelinjerne, derimod datidens udformning af bas-, tenor- og diskant-nøgler; men b'er og krydser blev brugt! Symbolet yderst til højre på linjerne betød, at der fortsattes på næste linje. Musikstykkets titel er i dette tilfælde skrevet mellem første

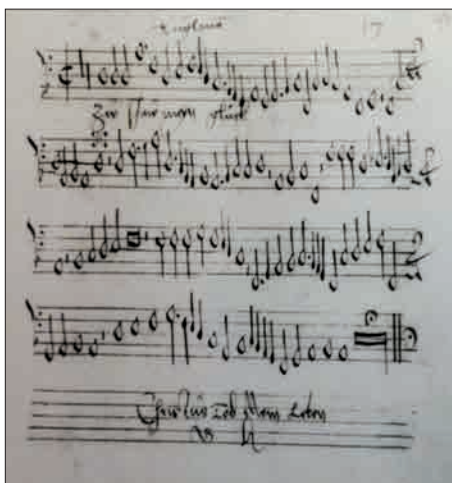

Fig. 4. Det Kongelige Bibliotek, GKS 1872, 4° [1541]. Bassus-stemmen, H. Kugelmann, »Zu schaw mejn glück« (fol. 13r).

og anden nodelinje: »Laudate«. Det er den eneste tekst, der er skrevet på den side, men der er mere tekst på andre sider.

Her (Fig. 4) ses en anden side, hvor der både er anført en komponist (»H. Kugelmann«), en titel (»Zu schaw mejn Glück«) og en anden tekst (»Christus Tot Mein Leben«). Den sidste tekst har tilsyneladende ikke nogen relation til kompositionen. Under denne tekst er skrevet: »G.H.«.

Alle bøgerne har på de første sider fået indskrevet et register over, hvor samtlige kompositioner er placeret i den enkelte bog. Bøgerne er blevet udstyret med sidetal, men kompositionerne har ikke numre(!) – kun en titel. Kompositionerne er i alle bøgerne blevet skrevet ind i en rækkefølge bestemt af antallet af stemmer i den enkelte komposition, startende med det laveste stemme-antal:

4-5 stemmer (64 stk.), 6 stemmer (64 stk.), 7 stemmer (11 stk.) samt en gruppe med 8 (17 stk.), 9 (2 stk.), 12 (3 stk.) og 16 stemmer (2 stk.). I kompositioner med mere end 8 stemmer er der skrevet 2 stemmer (a & b) ind i nogle af de oprindeligt 8 bøger. Der er efterladt blanke sider inde i bogen imellem grupperne af kompositioner.¹⁷ Det lykkedes Henrik Glahn at identificere den person, der har struktureret bøgernes opbygning og ført pennen, der har skrevet både tekst og noder: Jørgen Heyde!

JØRGEN HEYDE

Forskere med interesse for den nord-europæiske musikhistorie i 1500- og 1600-tallet har i mange år kendt navnet »Jørgen Heyde«, der i regnskaber, breve og diverse andre dokumenter omtales som »trompeter«. I 1535 var han ansat ved hofkapellet i Königsberg hos Hertug Albrecht af Preussen, hvor han blev omtalt som »Jörg Hayd« – til tider som »Georg Hayd« – og var en dygtig og vellidt person ved det preussiske hof. Hertug Albrecht af Preussen var gift med Christian 3.s søster, Dorothea, og derfor rejste hertugparret i 1537 til København med et stort følge for at deltage i festlighederne omkring Christian 3.s kroning. Måske var Jørgen Heyde også med blandt trompeterne.¹⁸

I 1541 er Jørgen Heyde i Malmø, hvor han har et møde med Christian 3.s hofmarskal, Knud Gyldenstjerne.¹⁹ De indgår en aftale om, at »Jyrgen Trommeter« skal tjene Christian 3. i 3 år »ærligen, troligen, underdanigen«, og til gengæld skal han årligt modtage 40 Gylden mønt, en okse, 4 svin, 4 får, 1 pund rug, 1 pund malt og ½ tønne smør. Aftalen afsluttes med en præcisering af, at Jørgen Heyde i kongens trompeterkorps skal være »bassant«,

hvilket formodentlig betyder, at han skal spille basbasun, eller i hvert fald bas-stemmen.²⁰

Der foreligger ikke informationer om, hvorfor Jørgen Heyde flytter fra Preussen til Danmark, men det var åbenbart med Hertug Albrecht vel-signelse, for han »medgav Heyde en varm anbefaling til svogeren og kun med beklagelse afstod sin dygtige trompeter«.²¹

Allerede året efter – den 24. marts 1542 – blev han dog »fastansat« af Christian 3., der ansætter ham ...»som vor Trompeter og Tjener for Livstid, mod at han lader sig bruge velvillig i sine Kunster, altid lader sig finde villig og hørsom mod os, ej giver sig i nogen anden Herres Tjeneste, men tjener os, så længe det er i hans Formue, at vide vort bedste og afværge vort værste. For sådan tro og villig Tjeneste ville og skulle vi hvert Aar gennem vor Rentemester i København ved Påsketid give ham 50 Gylden Mønt og sædvanlig Hofklædning, dertil af vor Embedsmand på København Slot 2 Øxne, 4 Svin, 4 Faar, ½ Tønne smør, to og en halv tønne Rug og tre tønner Malt til hans Underhold, hvilken Bestilling skal begynde nu til førstkommende Paaske...«.²²

Det er noget af en lønstigning, Jørgen Heyde får ved denne lejlighed:²³

Årstal	gylden	okser	Svin	får	rug	malt	smør
1541	40	1	4	4	2 tdr.	2 tdr.	½ td.
1542	50	2	4	4	2½ tdr.	3 tdr.	½ td
Lønstigning	25%	100%	0%	0%	25%	50%	0%

Min bedste forklaring på dette lønhop er, at Jørgen Heyde på dette tidspunkt avancerer fra at være medlem til at være leder af Christian 3.s Trompeterkorps! Sådan omtales han nemlig i de følgende år.

Christian 3. fik altså produceret stemmebøgerne samme år, som han ansatte Jørgen Heyde, og at det virkelig er ham, der har skrevet noder og diverse titler og tekst i bøgerne, har Henrik Glahn dokumenteret ved at sammenligne håndskriften i en række bevarede breve, skrevet af Jørgen Heyde, med håndskriften i stemmebøgerne.²⁴

Til trods for en masse undersøgelser og overvejelser, som mange forskere har gjort, er det stadig ikke helt klarlagt, hvornår Jørgen Heyde skrev de mange kompositioner ind i bøgerne.²⁵

For rigtigt at forstå denne problemstilling skal man huske på, at der i løbet af 1500-tallet skete en helt afgørende teknisk udvikling indenfor bogtrykkerkunsten! Nu havde man udviklet en teknik, så man også kunne trykke nodeblade, der kunne købes og sælges og dermed kunne distribueres til hele Europa! Der er flere vidnesbyrd om, at Christian 3. har fået personer, der var på rejse i Europa, til at indkøbe bøger og nodeblade, som de har bragt med hjem – eller sendt hjem – til kongen.²⁶ De kompositioner, Jørgen Heyde skrev ind i stemmebøgerne,

kan således være en afskrift fra nogle trykte nodeblade.

Hvis man kan finde ud af, hvornår trykket stammer fra, kan man jo hævde, at så må afskriften af trykket være sket tidligst på dette tidspunkt. Men hvis Jørgen Heyde ikke har skrevet af efter et trykt nodeforlæg, men måske efter en anden håndskrevet nodeside, som er ældre end trykket, så kan Jørgen Heyde godt have skrevet kompositionen ind i stemmebøgerne, før nodetrykket »kom på gaden«!

Det er denne type overvejelser, man må gøre sig i relation til hver af de 163 kompositioner.

Det nyeste skøn, jeg har kunnet finde frem til, kommer fra Ole Kongsted,²⁷ som samlet set vurderer, at Jørgen Heyde nok har samlet materialet sammen i løbet af nogle år og har skrevet det ind i bøgerne i perioden 1545-48. Den ene komposition har relation til det såkaldte »Augsburgske Interim«-møde, som blev holdt den 30. juni 1548, og må nødvendigvis være skrevet ind bagefter.²⁸

Musikken ved Christian 3.s hof

Det, som jeg var allermest nysgerrig efter at få svar på, da jeg gik i gang med at finde frem til »lyden af Christian 3.«, var, om der blev spillet »katolsk musik« ved det danske hof efter reformationen i 1536? Det fik jeg svar på, da jeg læste Henrik Glahns to bøger: »DANIA

Henrik Glahn præsenterer indholdet af stemmebøgerne på bl.a. denne måde²⁹:

Genre	Sprog	Antal kompositioner
Messe – satser og Motetter	Latin	75
Religiøse sange	Tysk	38
Verdslige sange	Tysk	19
Chansons	Fransk	11
Madrigaler	Italiensk	2
Instrumentale		13
Symbola	Latin og Tysk	5
I alt		163

SONANS« IV og V. Det helt korte svar er: »Ja«! Men det er dog under halvdelen af kompositionerne, der stammer fra den »katolske« tid.

Af de 163 kompositioner har Glahn kunnet identificere og knytte et komponistnavn til i alt 116.

De fleste komponister er kun repræsenteret med en eller to kompositioner, men nogle har ansvaret for mange.

Overordnet set rummer stemmebøgerne et meget bredt repertoire. Der er ret mange af motetterne, der er »af før-reformatorisk katolsk tradition«, og som »i udpræget grad afspejler senmiddelalderens Maria-kult«.

Blandt de tidligste – før-reformatriske – komponister figurerer Josquin des Pres (ca.1440-1521) med hele 10 kompositioner, hvoraf de seks er motetter og de fire er verdslig musik.

Af andre fra samme periode kan nævnes: Heinrich Isaac, Jean Mou-

ton, A. Brumel og Heinrich Fink, der alle er repræsenteret med kirkelige værker, »som i udpræget grad er i pagt med den nederlandske kontrapunktiske tradition«.

Glahns kommentar hertil er, at det »...demonstrerer, at repertoireet ved det helt igennem luthersk orienterede danske hof endnu ikke var underkastet konfessionel censur. Som religiøs underholdning kunne den foregående komponistgenerations udsættelser af de gamle Maria-antifoner, -sekvenser og -hymner stadig bruges. Den evangelisk-lutherske reform tog generelt i første række sigte på en rensning af kirkens liturgi og på hævningen af den rette lære i skole og universitet. Ved hofferne – og det gælder naturligvis også de lutherske i Tyskland – betjente kapellerne sig derimod endnu længe efter reformationen uden skrupler af det gamle, prøvede stof fra den katolske tid«.³⁰

Som forventet indeholder stemmebøgerne også »markante indslag af specifik luthersk karakter«, som i høj

grad består af de i skemaet anførte religiøse sange med tysk tekst, men sammen med disse sange hører også latinsk-sprogede motetter af Johann Walter, der var Luthers nærmeste samarbejdspartner, når det drejede sig om musik.

I denne sammenhæng hører Jørgen Presten også hjemme. Han efterfulgte Matz Hack som sangmester og komponist hos Christian 3. i perioden 1545-1553. Han er den person, der har leveret flest kompositioner til stemmebøgerne, i alt 19 stk., nemlig 4 motetter (latin) og 9 religiøse sange med tyske tekster, bl.a. Luthers. Hertil kommer tre rent instrumentale kompositioner samt en fyrstelig symbola (jf. nedenfor).

Fig. 5. Træsnit fra 1552, som ifølge teksten forestiller sangeren og komponisten Adrian Petit Coclico, som i 1556 blev ansat af Chr. III.

Et andet interessant navn, som især er repræsenteret blandt de verdslige sange med tysk tekst er Ludwig Senfl (ca. 1486-1543), som har bidraget med 14 stykker. Han havde i sine senere år også en nær tilknytning til Martin Luther, men tillige til Hertug Albrecht af Preussen, Christian 3.s svoger, hvor den tidligere omtalte Jørgen Heyde kom fra. Det samme gælder for trompeterbrødrene Hans, Melchior og Paul Kugelmann, som alle var ansat i Königsberg,³¹ samt Adrian Petit Coclico, der har leveret 3 kompositioner, men som selv først kom til Christian 3.s kantori i 1556.³²

De fleste af de fransk- og italiensk-sprogede sange har fortsat ukendte komponister.

Blandt de rent instrumentale numre er der en overvægt af fugaer, og her kan man finde den eneste komposition – netop en fuga, som stammer fra Matz Hack, Christian 3.s første fungerende sangmester.

Det eneste eksempel på en decideret 1500-tals *danse-melodi* er indskrevet under titlen »Welsch Tantz«. Oversat til nutidssprog betyder det, at den stammer fra Italien. Det er en velkendt to-delt satsform, hvor den første del udgør en gående dans, der afløses af en hurtigere, hoppende dans i ¾-takt. Kompositionen består af to satser, der begge er to-delt, og som har betegnelserne »Lamentanza – Sprung« og »Passamesso – Sprung«.

I det 16. århundrede er musikarrangementer for lut og klaviaturer/tastinstrumenter fyldt med denne musiktype. Glahn formoder derfor, at der er tale om en transskription til en større besætning – i dette tilfælde 6 blæsere.³³

En lille – men i denne sammenhæng særdeles interessant – gruppe af kompositioner består af 5 motetter, som er lavet udelukkende for at hylde en fyrstelig person. Musikken er komponeret med udgangspunkt i en tekst, som i hvert enkelt tilfælde er et af fyrstens egne valgsprog, som typisk var på latin, vedhæftet en oversættelse til tysk. I relation til musik bruger man den latinske betegelse »symbola«.

De fyrstelige personer, der er tale om, er:³⁴

Christian 3.:

»*Scire Voluntatem – Ach got schaff deinen willen*«. Komponist: Anonym.

Hertug Albrecht af Preussen:³⁵

»*Commoda res et punchra – Vertrau got allein*«. Komponist: Jørgen Presten 1543.

Kurfyrst Johann Friedrich 1. af Sachsen:³⁶ (2 stk.)

»*Forma decens mores – Als inn Ehrenn*«.

Komponist: A. Willaert.

»*Et nunc ad dominum – Spes mea in Deo*«. Komponist: Anonym.

Hertug Heinrich af Braunschweig og Lüneburg:³⁷

»*Non Somnos – Mein tag mit unrue*«. Komponist: C. Othmayr 1542.

Instrumenter

Stemmebøgerne var lavet for at blive brugt af Trompeterkorpset, men trompeterne i korpset skulle kunne spille på andet end trompeter. Ved fem af kompositionerne har Jørgen Heyde skrevet notater om, hvilke instrumenter der skal bruges til at spille det pågældende musikstykke:

- »*Dandernack auff dem Reijne*«:
»Krumhörner«.
- »*Hoc largire*«: »auff krumhörner«.
- »*Ich klag denn tag und alle stund*«:
»Auff pusaun und krumhorn«.
- »*(Ach) Vater unser im himelreich*«:
»Auff pusaun«.
- »*Laudate dominum*«: »4 Zincken 4 pusaun«.

Dette sidste musikstykke, »*Laudate dominum*«, er en form for fanfare, hvor man nu til dags vil forvente at høre lyden af bl.a. trompeter (!), men det er ikke aktuelt i denne sammenhæng, for trompeterne kunne dengang ikke spille alle noder, fordi man endnu ikke havde opfundet ventiler! De fleste trompeter måtte nøjes med at spille naturtoner og signaler, som primært skulle bruges i militær sammenhæng. Ventil-trompeter blev først udviklet i 1800-tallet.

I 1500-tallet spillede basuner/posauner sammen med zinker, som be-

Fig. 6. Loftsgalleri fra Rosenborg Slot, hvor man forrest ser to musikere, som spiller på zink.

stod af et udhulet træør med en række huller – jf. blokfløjte – og med et udskåret mundstykke af ben eller horn. Det italienske navn for zinken var »cornetto«.

Basunerne var i 1500-tallet i princip de samme, som bruges i dag! Den-

Fig. 7. Hans Neuschel (†1533), berømt basunist og instrumentmager i Nürnberg, forrest i billedet. Træsnit af Hans Burgmair (1473-1531).

gang var rør og klangstykke dog smallere. Basunerne blev også lavet i små udgaver, så de stemte og lød som træk-trompeter.³⁸

De omtalte »Krumhorn« var/er træinstrumenter, forsynet med et dobbeltrørblad og fingerhuller a la blokfløjter. På de store og dybe krumhorn var også metalklapper. De fandtes i 1500-tallet i mange størrelser, jf. billede.

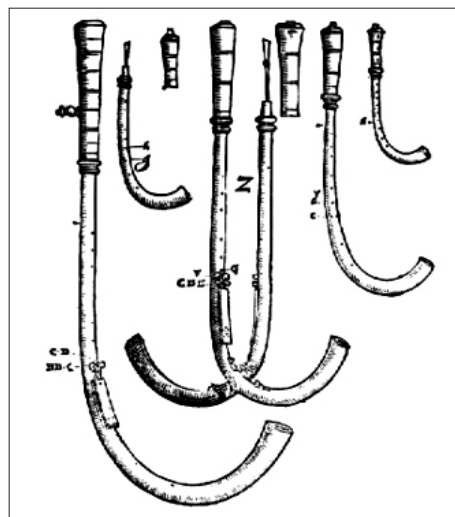

Fig. 8. Forskellige størrelser af krumhorn. Tegning fra »Syntagma musicum«, bd. 2, 1619.

Hvem har brugt stemmebøgerne – og til hvad?

Alle forskere er efterhånden enige om, at musikken, der er skrevet ind i stemmebøgerne, altovervejende er blevet komponeret, for at den skal synges (!), men der er også enighed om, at Jørgen Heyde skrev noderne, for at de skulle spilles af diverse instrumenter. Hvis man opfatter det som et »enten – eller«, kan det blive et problem (!), men det behøver det ikke blive, for Christian 3. har selv givet en løsning på problemet:

»Hvis der ikke lige er nogle sangere, der kan synge det, så lad bare musikerne spille det – det er ligeså godt!«³⁹

De mange forskellige tanker om stemmebøgernes oprindelse og brug kan læses i den anbefalede forskningsoversigt.⁴⁰

I 1999 foreslog Ole Kongsted,⁴¹ at de bevarede stemmebøger faktisk har været Jørgen Heydes egne bøger – og altså ikke Christian 3.s ejendom!

Baggrunden var, at Jørgen Heyde i 1555 meget hurtigt forsvandt fra sin stilling i Danmark. Årsagen er ukendt! Bevarede breve fortæller, at han ikke fik alle sine ting med sig, og at han forsøgte at få dem udleveret med hjælp fra den svenske konge, men det lykkedes aldrig. Hvis det er korrekt, må bøgerne vel have været en gave fra Christian 3. til Jørgen Heyde, for de indbundne bøger signalerer med sine dekorationer i høj grad kongelig dansk ejendom!

I 2006 præsenterer Kongsted en »nyopdagelse«:⁴² Stemmebøgerne fra 1541 (KB 1872) blev – som tidligere omtalt – i 1556 suppleret med en ny samling af stemmebøger (KB 1873). Den bestod også af 8 bøger, men 3 af dem er forsvundet. I stor udstrækning er bøgerne disponeret på samme måde, som det var tilfældet med KB 1872, selvom indholdet er meget anderledes. De allerfleste kompositioner er skrevet af efter kendte, trykte

1. [Josquin Baston]: <i>Le bon espoir</i>	[5 vocum]	1
2. [Thomas Crecquillon]: <i>Deus virtutum</i>	[5 vocum]	1
3. [Thomas Crecquillon]: <i>Adiuua nos Deus</i>	[5 vocum]	1
4. [Gerard de Cocq]: <i>Ung cœur en:-</i>	[5 vocum]	1
5. [Thomas Crecquillon]: <i>Jai veu sans:-</i>	[5 vocum]	1
6. [Thomas Crecquillon]: <i>Dieu me fault</i>	[5 vocum]	2
7. [Clemens non Papa]: <i>L'aultrier</i>	[5 vocum]	2
8. [Jean Crespel]: <i>Chant musical</i>	[5 vocum]	2
9. [Thomas Crecquillon]: <i>Ie changerai</i>	[5 vocum]	2
10. [Josquin Baston]: <i>Vostre ai iamais:-</i>	[5 vocum]	2

Fig. 9. Del af skema fra »Kongsted – 2006«, s. 33, vedr. håndskriftet Det Kongelige Bibliotek, GKS 1873, 4° [1556].

Fig. 10. Det Kongelige Bibliotek, GKS 1873, 4° [1556]. Tenor-stemmen til Thomas Crecquillons chanson: »Dieu me fault« (føl. 3v). Øverst er skrevet: »das 2 Auffwarth«.

forlæg, som blev udgivet omkring år 1550.

Kompositionerne er fordelt i 6 afdelinger, og hver afdeling er opdelt i grupper af 4 eller 5 kompositioner. Ved hver komposition står skrevet et tal (Fig. 9).

Det viste sig, at der i TENOR-stemmen enkelte steder – f.eks. komposition no. 6 – var skrevet »das 2 auffwarth« (Fig. 10), og ved no. 21 stod »das 5. Auffwartten«. No. 21 er ikke med på billedet, men kombinationen med no. 21 og et 5-tal yderst til højre passer! I tenorstemmen er der 10 stk. sådanne »Aufwart«-notater,

og de passer alle med det tilhørende kompositionsnummer!

Der kan derfor ikke være nogen tvivl om, at disse kompositioner har været spillet »til opvartning«/»zur Aufwartung« i forbindelse med det kongelige taffel, hvor der jo blev serveret mange retter!

Ole Kongsted undersøgte derefter KB 1872-bøgerne og fandt på første side i »DISCANTUS«-bogen følgende skema, lavet/skrevet af Jørgen Heyde (Fig. 11):

Jørgen Heyde har helt klart været i gang med en lignende gruppe-inddeling!

A.		B.		
	Altra non etc mirand	29	Bendixy relevans c. var	61
1	As virtus s. varus	30	Beatus indigent	67
	As sut cum pligobliga	62	Beatus jms marelata s. varus	148
	Allegro mji s. varus	67		
2	Angus una s. varus	68		
	Allegro robustus	69		
	Angus dei beatus s. varus	79		
	Allegro gut jms der fide	82	C	6
3	Appropinquat s. varus	147	Commodus s. varus	22
	As for s. varus s. varus	165	Cont mille vopuly s. varus	142
	Angus dei	172	Christi s. varus s. varus	150
	Angus una s. varus	4	Christi s. varus s. varus	
4	As virtus mji	9	C	
	As mji s. varus	14	C	8
	Allegro s. varus	17		
	As for s. varus s. varus	18		

Fig. 11. Det Kongelige Bibliotek, GKS 1872, 4° [1541]. Første side i Discantusstemmebogens index (fol. 1r.), som tydeligt viser den aktuelle gruppe-inddeling!

Konklusionen bliver nødvendigvis, at KB 1873 – og vel også KB 1872 – har været brugt til taffelmusik, som blev spillet, når der blev ryddet af bordene og derefter serveret nye retter ved Christian 3.s taffel. Om

de to sæt stemmebøger – og vel især KB 1872 – også har været brugt ved andre lejligheder, må nærmere overvejes, for der er rigtig mange kompositioner i KB 1872, som kunne bruges sammen med kantoriet.

Litteratur

Becker, Tyge Alexander, »Tegnelser over alle Lande fra 1539«, *Danske Magazin*, 3. rk., 6 (1860).

Downey, Peter, »The Danish Trumpet Ensemble at the court of King Christian III«, *Dansk årbog for musikforskning* 1988, 19 (1988/1991), s. 7-17.

Foss, Julius, »Det kongelige Cantoris Stemmebøger A.D. 1541«, *Aarboeg for Musik* 1923, s. 24-41.

Glahn, Henrik, *DANIA SONANS IV. Musik fra Christian III's tid. Udvalgte satser fra det danske hofkapels stemmebøger (1541)*. Første del, København 1978.

Glahn Henrik, *DANIA SONANS V. Musik fra Christian III's tid. Udvalgte satser fra det danske hofkapels stemmebøger (1541)*. Anden og tredje del, København 1986.

- Glahn, Henrik, »Musik fra Christian III's tid« – nogle supplerende oplysninger til udgivelsen i Dania Sonans IV og V«, *Dansk årbog for musikforskning* 1989, 17 (1990), s. 65-67.
- Glahn, Henrik, »Mutatis mutandis. A necessary comment on Karsten Christensens communication«, *Dansk Årbog for Musikforskning* 1992, 20 (1993), s. 22-24.
- Hornbeck, Knud, »Landgilde, hartkorntaksation, mål og vægt«, i *Skaføgaard's adkomstbreve og jordebøger 1647-1797*, red. Knud J.V. Jespersen, Hornslet 1975, s. 61-74.
- Johnsson, Bengt, *Den danske skolemusiks historie indtil 1739*, København 1973.
- Kongsted, Ole, »Hofmusik i Danmark i 1500-tallet. Det kongelige Kantoris stemmebøger og Trompeterkorpsets stemmebøger«, i Eva og Bo Holten (red.), *Dansk Musik i Tusind År*, Programbog Musica Ficta 1999, København 1999, s. 21-26 og 27-31.
- Kongsted, Ole, »Niels Krabbes manglende fornemmelse for musik – Nogle betragtninger vedrørende opførelsespraksis i danske kilder fra 1500- og 1600-tallet«, i *Musikalske Kompositioner, Festskrift til Niels Krabbe*, København 2006, s. 25-42.
- Kongsted, Ole, »Jeg sender nogle nye messer«... Om Rasmus Heinssen og repertoire i Christian 3.s kantori i midten af 1500-tallet«, *Fund og Forskning*, 46 (2007), s. 37-55.
- Kongsted, Ole, »Til Guds pris, Majestætens ære og Rigets gavn«. Om Matz Hack og hans virke som kongelig sangmester ved Christian III's hof«, i *Renæssansen i svøb. Dansk renæssance i europæisk belysning 1450-1550*, red. Lars Bisgaard, Janus Møller Jensen, og Leif Søndergård, Odense 2008, s. 279-303.
- Kongsted, Ole, »Musikhistoriografien og den danske hofmusik i den nordiske Senrenæssance. En forskningsberetning, I«, *Studia Musicologica Regionis Balticae, Series S, bd.1*, København 2011, s. 231-287.
- Lausten, Martin Schwarz, *Martin Luther. Munk-oprører-reformator*, København 2005.
- Porsmose, Erland, *Kongen kommer. Nyborg – Danmarks riges hjerte I*, Nyborg 2015.
- Werlauff, E.C., *Aktstykker vedkommende Kong Christian den Tredies og Dronning Dorotheas Krøning i Vor Frue Kirke i Kjøbenhavn, den 12te August 1537, af Dr. Johannes Bugenhagen*, København 1831.

- 1 Efter at have læst Erland Porsmoses særdeles spændende og inspirerende bog, *Kongen kommer*, der udkom i 2015 (Porsmose 2015), var mit hoved blevet fyldt med en masse billeder og tanker om livet i Nyborg på Christian 3.s tid. I kapitlet »Kongen kommer – hoffet i Nyborg« skriver han: »Særlig musikken lå åbenbart kongen på sinde – for der var ansat hele 12 trompetere ved hoffet!« (s. 224). Med en livslang interesse for både musik og historie måtte jeg straks tænke: »Hvordan lød det, når Chr. 3. kom til – eller boede i – Nyborg? Det var der ikke nogen, der umiddelbart kunne fortælle mig, men Erland Porsmose foreslog straks, at jeg selv gav mig i kast med at besvare spørgsmålet. Og det gjorde jeg så!
- 2 Lausten 2005, s. 76-80.
- 3 Werlauff 1831, s. XXIII-XXXII.
- 4 Kongsted 2008.
- 5 Betegnelsen på de nye evangeliske »biskopper«.
- 6 Kongsted 2008, s. 271.
- 7 Kongsted 2008, s. 272.
- 8 Jf. Johnsson 1973.

- ⁹ »Discantz bøger« var åbenbart standardbetegnelsen for de bøger, som sangerne i kongens kantori sang efter.
- ¹⁰ Jf. Glahn 1978, s. 17-18 og Kongsted 1999, s. 28-31.
- ¹¹ Kongsted 2008, s. 284.
- ¹² Glahn 1978 og 1986 og Kongsted 2011.
- ¹³ Foss 1923.
- ¹⁴ Glahn 1978, s. 7.
- ¹⁵ Glahn 1978 og Glahn 1986.
- ¹⁶ Kongsted 2011.
- ¹⁷ Glahn 1978, s. 16.
- ¹⁸ Glahn 1978, s. 21.
- ¹⁹ Becker: »Tegnelser over alle lande fra 1539«, s. 299.
- ²⁰ Kongsted 2011, s. 283.
- ²¹ Glahn 1978, s. 22.
- ²² Porsmose 2015, med henvisning til Kancelliets Brevbøger, 24. marts 1542.
- ²³ 1 pund Rug = 2 tønder; 1 pund Malt = 2 tønder. Sådan var de sjællandske mål i 1500-årene. Hornbeck 1975, s. 63-65.
- ²⁴ Glahn 1978, s. 23-24.
- ²⁵ Problemstillingen omtales flere steder i forskningsberetningen: Kongsted 2011.
- ²⁶ Kongsted 2007, s. 43-45.
- ²⁷ Kongsted 2011, s. 284.
- ²⁸ Glahn 1993, s. 22-23.
- ²⁹ Glahn 1986, s. 52. For at gøre det overskueligt har jeg dog samlet grupperne lidt sammen.
- ³⁰ Glahn 1978, s. 54
- ³¹ Kongsted 2008, s. 283.
- ³² Kongsted 1999, s. 22.
- ³³ Glahn 1986, s. 67f.
- ³⁴ Glahn 1978, s. 55.
- ³⁵ Christian 3.s svoger.
- ³⁶ Med nær tilknytning til Luther og leder af det Schmalkaldiske Forbund af de evangelisk-lutherske nordtyske fyrster.
- ³⁷ En katolsk, nordtysk fyrste, som kæmpede imod de protestantiske fyrster.
- ³⁸ Jf. Mogens Andresens informative overblik over renæssancens instrumenter på hans hjemmeside: <http://mogensandresen.dk/messingblaeseinstrumenternes-historie/renaissancen/>
- ³⁹ Referatet stammer fra et brev, som Chr. 3. skrev til sin datter, Anna, der var gift med kurfyrste Augustus af Sachsen. Chr. 3. havde sammen med brevet sendt to kompositioner, som var lavet ved det danske hof, hvoraf den ene var skrevet over valgsproget »Ach Gott schaff deinen Willen«. Sangteksten fulgte også med i brevet. Kongen foreslår, at hun kan få sin ægtefælles kantori til at synge den, men ellers kan de bare få musikerne til at spille stemmerne – det var lige så godt! Jf. P. Downey 1988, s. 10.
- ⁴⁰ Kongsted 2011, s. 250-286.
- ⁴¹ Kongsted 1999, s. 27-31.
- ⁴² Kongsted 2006, s. 32-39.